

УДК 82.091

**ТВОРЧАСЦЬ ЯНА БАРИШЧЭЎСКАГА І ФРАНЦУЗСКАЯ ГАТЫЧНАЯ ПРОЗА:  
ПАСТАНОЎКА ПРАБЛЕМЫ**

*канд. філал. навук Д.А. КАНДАКОЎ  
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)*

*У артыкуле вылучаюцца і абгрунтоўваюцца падставы для супастаўляльных даследаванняў беларускага і еўрапейскага рамантызму ў рэчышчы гісторыка-кантэкстуальнага метаду. Канкрэтным прымяненнем падобнага падыходу абіраецца праблема суаднясення творчасці Яна Баршчэўскага і французскай гатычнай прозы (перадрамантычнай і рамантычнай), што ў айчынай навуцы амаль не разглядаецца як магчымае поле для вывучэння. Акрэсліваецца кола адметных і агульных для беларускага і французскіх аўтараў (Ж. Казота, Ш. Надзье, П. Мерымэ) рысаў паэтыкі, эстэтыкі, светапоглядных арыенціраў. Прапаноўваецца погляд на рамантызм як шматаблічную мастацкую сістэму, якая складаецца з многіх «рамантызмаў» (паняцце, прапанаванае французскай даследчыцай М.-Р. Карэдор), што выкладаюць адметнае разуменне нацыянальнага пачатку ў літаратуры і культуры, традыцыі, суадносінаў фантазіі і рэчаіснасці, уяўнага і рацыянальнага.*

**Уводзіны.** Супастаўляльныя і тыпалагічныя даследаванні на дадзены момант з'яўляюцца найбольш прывабнай і пры гэтым найменш акрэсленай у метадалагічным плане галіной айчынага літаратуразнаўства. У артыкуле немагчыма пералічыць усе дысертацыйныя даследаванні, выкананыя ў пазначаным напрамку за час існавання суверэннай беларускай навукі і асабліва ў апошнія гады, калі вывучэнне замежнай літаратуры атрымала статус самастойнага накірунку і разам з тым стала спрыяць адекватнаму разуменню і ўсебаковаму асвятленню гісторыі айчынага прыгожага пісьменства. Аднак грунтоўнага тэарэтычнага фундаменту не было распрацавана, адсюль вынікае размытасць, няпэўнасць атрыманых абагульненняў. У якасці прыкладу звернемся да акадэмічнага зборніка супастаўляльных даследаванняў еўрапейскага рамантызму і беларускай літаратуры [1]. Узаемадзеянне літаратур у ім апісана не сістэмна, хоць і дэтальна, таму па-за ўвагай даследчыкаў праходзяць проза і драматургія, якія быццам бы не адпавядаюць пошукам рамантычнага абсалюту [1, с. 254 – 255], не разглядаюцца асобна французская і нямецкая літаратуры, нібыта ў іх рамантызм быў нейкай альбо другаснай з'явай, альбо непадобнай да ідэйна-мастацкіх пошукаў новай беларускай літаратуры. Такім чынам, уводзяцца ў навуковы ўжытак новыя матэрыялы, атрымоўваюць тлумачэнне асобныя з'явы, але не ўзнікае агульная карціна ўзаемадзячынненняў айчынага і замежнага пісьменства. У заходнеўрапейскім літаратуразнаўстве масштаб падобных працэсаў вымераны са значна большай дакладнасцю, і гэта дазваляе цалкам справядліва разглядаць рамантызм як складаную метасістэму, у якую ўваходзіць шмат падсістэм, часам зусім дробных і з першага погляду несудадносных. Асабліва характэрным прыкладам з'яўляецца французскі рамантызм з яго зменлівым абліччам, унутранай няпэўнасцю, што тым не менш не замінае даследчыкам знаходзіць сувязі паміж самымі рознымі літаратурнымі з'явамі канца XVIII – першай паловы XIX стагоддзя – «рамантызмамі». Менавіта такое азначэнне было прапанавана і даведзена на шырокім гісторыка-літаратурным і культурным матэрыяле на адносна нядаўняй еўрапейскай канферэнцыі «Стэндал і рамантызм: рамантычная Еўропа ў часы Стэндала» пад куратарствам прафесара ўніверсітэта г. Грэнобль М.-Р. Карэдор<sup>1</sup>.

**Метад даследавання.** У дачыненні да падобнай тэматыкі тыпалагічныя, супастаўляльныя ці параўнальныя метады даследавання нельга прызнаць вычарпальнымі, бо яны не прадугледжваюць шматаспектнага падыходу, разгляду ўзаемадзячыннення літаратур праз прызму агульных для іх культурных каштоўнасцей, кантактаў праз культуры і літаратуры-пасярэднікі. Так, разглядаць нават не акрэсленае як мае быць да гэтага часу пытанне аб узаемадзячынненнях беларускай і французскай рамантычнай літаратуры немагчыма без уліку рэгіянальнага, польска-рускага кантэксту, праз які ў новае айчыннае пісьменства ўваходзілі творы французскіх аўтараў, іх пераклады, крытычныя заўвагі на іх, інтэрпрэтацыі і адзнакі, не кажучы аб фактычных кантактах пісьменнікаў. Трэба таксама мець на ўвазе ўсебаковую цікавасць да славянскага свету, якая ўзнікае менавіта ў пачатку XIX стагоддзя ў французскай культуры, выяўляецца ў містыфікацыях «Гузлы» (1827) П. Мерымэ, уважлівым прачытанні паэзіі, публіцыстыкі і парыжскіх лекцый А. Міцкевіча і ў другой палове стагоддзя трансфармуецца ў надзвычай арыгінальныя, па-мастацку прывабныя культурныя стэрэатыпы<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Гл. разгорнутую справаздачу аб гэтай канферэнцыі [2].

<sup>2</sup> Гл. падрабязней аб рэцэпцыі культуры польска-беларуска-рускага рэгіёну ў французскай драматургіі другой паловы XIX стагоддзя [3].

Метадам, які б улічваў усе названыя аспекты, з'яўляецца выкладзены ў працах А.А. Гугніна гісторыка-кантэкстуальны падыход [4; 5, с. 5 – 22]. Ён бачыцца больш эфектыўным за раней названыя яшчэ па шэрагу прычын: па-першае, ён быў распрацаваны на матэрыяле сербалужыцкай літаратуры, вельмі блізкай да беларускіх гістарычных, канфесійных рэалій, асаблівасцей развіцця эстэтычнай культуры; па-другое, гэты метада прапануе погляд на літаратуру як жывую і дынамічную, складанасастаўную сістэму, патрабуе перш за ўсё канкрэтнага эмпірычнага матэрыялу (а ён па тэме беларуска-французскіх зносінаў багата назапашаны ў айчынным навучы) для абагульнення і тэарэтычных выкладак; па-трэцяе, пачаткова заяўлены ў якасці рабочага падыходу [5, с. 12], гісторыка-кантэкстуальны метада не выключае адначасовага спалучэння з іншымі метадыкамі і падыходамі, якія дапамагаюць раскрываць рух літаратуры ў часе ў іх цэлакупнасці.

**Ілюзія няўлоўнасці: Ян Баршчэўскі і заходнееўрапейскі рамантызм.** Доўгі час вывучэнне творчай спадчыны Яна Баршчэўскага абмяжоўвалася раскрыццём нацыянальнай спецыфікі ў мастацкім і ідэйным плане без суаднясення з набыткамі замежных літаратур. Нават такі аўтарытэтны даследчык, як М.В. Хаўстовіч, на падставе шырока вядомага радка з прадмовы да «Шляхціца Завальні» даводзіць, нібыта ў першай палове XIX стагоддзя «тэмы ды праблемы еўрапейскіх літаратур не былі актуальнымі для Беларусі» і «стварэнне літаратурных тэкстаў на ўзор заходнееўрапейскага прыгожага пісьменства не было актуальным для Беларусі» [6, с. 4]. Гэтая ж думка дзіўным чынам узнаўляецца навукоўцам ў акадэмічнай гісторыі новай беларускай літаратуры ў 2007 годзе [7, с. 172] – дзіўным, таму што ў 2004 годзе, паміж вышэйцытаванай манаграфіяй і выхадам працы Інстытута мовы і літаратуры, з'яўляецца яго артыкул «Ян Баршчэўскі і тагачасная літаратура». У ім даследчык ці не ўпершыню ў беларускім літаратуразнаўстве прыходзіць да сцвярджэння: «Наіўна было б успрымаць заяву пісьменніка як адмаўленне ад еўрапейскае літаратуры, ад напрацаваных ёю метадаў і прыёмаў адлюстравання жыцця» [8, с. 129]. Цалкам слухная заўвага, бо з прадмовы, пад якой падпісаўся Ян Баршчэўскі і якая ўсё ж уяўляецца нам рамай для зборніка, з чытачом гаворыць не ён сам, рэальны чалавек, а аўтар-апавядальнік, іншая, фікцыянальная асоба. Яе слова – такі ж умоўны мастацкі прыём, акт «непрамога маўлення» (звернемся да ёмістага паняцця М.М. Бахціна), як, напрыклад, апавяданне Ротмістра, персанажа аповесці «Драўляны дзядок і кабета Інсекта». Не менш наіўным было б выводзіць адносіны Яна Баршчэўскага да творчасці Вальтэра, Ж.-Ж. Русо, Д. Дзідро з яго крытычных заўваг аб імкненні і сумных наступствах для аднаго полацкага філосафа «розным чынам набыць або прачытаць забароненыя ды антырэлігійныя кніжкі французскіх філосафаў» [9, с. 202].

Крытычная інтанацыя М.В. Хаўстовіча ў асэнсаванні месца беларускага рамантыка ў еўрапейскім літаратурным кантэксце эпохі не вытрымліваецца паслядоўна. У тым жа артыкуле, праводзячы паралелі паміж «Шляхціцам Завальнім» і апавесцю Ж. Казота «Закаханы д'ябал», даследчык ізноў не бачыць нічога агульнага ў тэматыцы і праблематыцы твораў і зазначае толькі падабенства сюжэтных сітуацый [8, с. 131]. Да зместавай еднасці гэтых апавесцей мы яшчэ вернемся, тут жа трэба адзначыць, што фрагментарнасць у супастаўленні назіраецца таксама ў манаграфіі М.В. Хаўстовіча 2003 года, калі ў пошуках вытокаў мастацкай умоўнасці Яна Баршчэўскага ён звяртае ўвагу на французскую «шалёную школу» («l'école frénétique»), склад якой, на жаль, не акрэслівае і такім чынам мала прасвятляе гэтае пытанне [10, с. 55 – 56]. Па-за ўвагай застаецца той жа Ж. Казот, блізкія ў некаторых творах да «шалёнай школы» Ш. Надзье, іншыя французскія пісьменнікі. Падобная даследчыцкая пазіцыя паказвае на тое, што разгляд творчасці Яна Баршчэўскага ў шырокім еўрапейскім кантэксце не быў асэнсаваны як самадастатковы і, галоўнае, неабходны накірунак, што з іншага боку, было цалкам лагічна ў межах абранага М.В. Хаўстовічам поля даследаванняў.

Падыходы да гэтага поля літаратуразнаўчага аналізу з'явіліся зусім нядаўна. У грунтоўных артыкулах Т.М. Гардзяёнак [11] і І.А. Бурдзялёвай [12] падрабязна разглядаюцца агульныя для нямецкіх рамантыкаў і прадстаўнікоў англійскай гатычнай прозы і Яна Баршчэўскага прыёмы, матывы, вобразы, некаторыя канцэптуальныя сыходжанні. Непасрэдна да ўсебаковага, комплекснага асэнсавання пытання набліжаецца Т.М. Гардзяёнак, якая піша: «Сходство позиций обоих писателей (А. фон Арнима і Я. Баршчэўскага – Д.К.) заключаецца ў выбары форм художественного воплощения судьбы, а такжэ ў стремлении исследовать корни и особенности национальной культуры (курсіў наш – Д.К.)» [11, с. 147]. І.А. Бурдзялёва толькі са значнымі агаворкамі акрэслівае моманты эстэтычнай еднасці беларускага пісьменніка з яго еўрапейскімі сучаснікамі і аднадумцамі. Асцярожнасць даследчыцы зразумелая, бо яскравы нацыянальны міфалагічны каларыт «Шляхціца Завальні» па-ранейшаму падтрымлівае моцнае «закляцце» адмовы нашага аўтара ад пераймання «формаў, якія ўжывалі пісьменнікі нямецкія, англійскія або французскія», і каб яго зняць, давесці не перайманне, а *пераасэнсаванне і пераўстварэнне*, трэба мець дакументальныя, дэталёвыя дадзеныя аб знаёмстве Баршчэўскага з тым ці іншым замежным творам. Пры абсалютнай адсутнасці такой інфармацыі незавершанасць вынікаў супастаўленняў будзе трываць, калі толькі не прыняць іншай метадалагічнай базы. Нам падаецца зручным прапанаваць у якасці матэрыялу для

гісторыка-кантэкстуальнага падыходу да праблемы, да выкрыцця ілюзіі няўлоўнасці беларускай фантастычнай прозы ў агульнаеўрапейскай плыні, працэса, распчатага працамі Т.М. Гардзьяёнак і І.А. Бурдзьялёвай, французскую гатычную літаратуру канца XVIII – першай паловы XIX стагоддзя, адну з найбольш запатрабаваных у чытачоў з розных сацыяльных груп тагачаснай Беларусі, Расіі, Польшчы. Тым больш што па гэтай тэме, акрамя прыведзеных вышэй назіранняў М.В. Хаўстовіча, у айчынной навуцы не было сказана больш нічога.

**Ян Баршчэўскі і Жак Казот: хрысціянская канцэпцыя ў рамках гатычнай паэтыкі.** Паняцце «гатычнага рамана», здаўна замацаванае за пэўнымі творамі англійскага перадрамантызму, рэдка і з агаворкамі выкарыстоўваецца ў дачыненні да іншых еўрапейскіх літаратур. Яшчэ Ж. дэ Нэрваль, які шмат зрабіў для стварэння цэлага культ літаратурнай містыкі і ўзносіў Жака Казота, зазначаў між тым, што той адносіцца да тых пісьменнікаў, якія «з’яўляюцца ў нашай літаратуры выключна з павярховай імітацыі замежнага» [13, с. 1]. Гэтае меркаванне французскага рамантыка дэманструе распаўсюджанае ва ўсе часы і ва ўсіх культурах жаданне бачыць і ўслаўляць у арыгінальных творах нацыянальны пачатак, а тое, што не ўпісваецца ў гатовыя схемы альбо ўпадабляецца іншаземным, выкрываць як банальнае, пазычанае, перанятае – другаснае. Зразумела, што сыходзячы з логікі падобных разважанняў, айчынная літаратурнаўцы раней устрымліваліся ад суаднясення прозы Яна Баршчэўскага з гатычнай традыцыяй. Трэба, аднак, бачыць у гатычнай літаратуры, акрамя яе натуральнай повязі з асаблівасцямі развіцця англійскай культуры і пісьменства другой паловы XVIII стагоддзя, усееўрапейскую з’яву, адначасова агульную тэндэнцыю і моду, якія трывалі ў Францыі, напрыклад, да самага канца XIX стагоддзя. Мастацкія формы, якія яны прымалі, добра апісаны С.М. Зенкіным у прадмове да зборніка «Infernaliana. Французская готычная проза XVIII – XIX веков», які распачынаецца аповесцю Ж. Казота «Закаханы д’ябал» і ўключае таксама творы С.А. Бертю, Ш. Надзье, П. Мерымэ, Т. Гацье, Ж. дэ Нэрваля, П. Барэля, А. Вілье дэ Ліль-Адана і нават асобныя навелы А. дэ Бальзака і Гі дэ Мопасана. Расійскі навуковец вылучае наступныя рысы гатычнай паэтыкі і эстэтыкі: іншапрасторавасць – асаблівая характарыстыка адлюстраванай рэчаіснасці, якая «набывае выразна *магічную* (курсіў С.М. Зенкіна – Д.К.) структуру» [14, с. 7]; блуканне як сімвалічны акт пераходу мяжы сакральнага і прафаннага, забароненага і дазволенага, рэальнага і ўяўнага; рэгрэсія і распад цэла, вяртанне да мінулых, ніжэйшых формаў жыцця; шматзначасць фантастычных вобразаў; супрацьпастаўленне мовы культуры і мовы міфа [14, с. 10 – 24].

Нецяжка заўважыць, што азначаныя мастацкія асаблівасці яднаюць праявіныя творы Яна Баршчэўскага з «Закаханым д’яблам» і ўсёй французскай літаратурай, ім інспіраванай. Іншы бок пытання ў тым, ці з аднолькавымі мэтамі аўтары выкарыстоўваюць згаданыя прыёмы і ці не меў рацыю М.В. Хаўстовіч, калі сцвярджаў прынцыповую адчужанасць тэмаў і праблемаў, якія ўзнімаў айчыны пісьменнік, ад ідэйнага зместу аповесці Ж. Казота. На нашу думку, справа не абмяжоўваецца перайманнем альбо супадзеннем. Арыгінальная, жahlівая вобразнасць служыць абодвум пісьменнікам для выкладання сходных канцэпцый хрысціянскага кшталту, у якіх цэнтральнае месца займаюць паніцці першаароднага граху, збавення і прадвядзення. І Казот, і Баршчэўскі былі выхаванцамі езуітаў, чыя навука пакінула глыбокі след у светаўспрыманні творцаў. Для Казотавага героя, дона Альвара, шлях да збавення пачынаецца з сустрэчы ў царкве з вобразам маці, якая ўвасабляе божую, духоўную любоў, супрацьпастаўленую грахоўнай плоцкай спакусе. Вобразы і сімвалы веры, якія маюць падобныя функцыі ў апавяданнях Яна Баршчэўскага, ужо неаднаразова раскрываліся ў літаратурнаўчых працах і нават не вымагаюць паўтарэння.

Не толькі дух, але і літара Свяшчэннага Пісання падобным чынам уплывала на Жака Казота і Яна Баршчэўскага. Агульнапрызнана, што беларускі рамантык з яго лапідарнасцю ў апісаннях, індывідуальнасцю да псіхалагічнай матывіроўкі чалавечых учынкаў свядома наследуе біблейскай прытчавай апавядальнай традыцыі [7, с. 172 – 173]. Нягледзячы на тое, што стыль французскага пісьменніка больш квяцісты, ён не павінен уводзіць чытача ў падман. Як фінальнае сумненне дона Альвара ў рэальнасці прыгодаў, што адбыліся з ім, нівелюе ўсё папярэдняе красамоўства галантнага апаведу, так і апошнія радкі аўтарскай прадмовы даюць магчымасць зразумець гісторыю ў маральна-алегарычным сэнсе: «Багата французай, што не выхваляюцца гэтым, бывала ў гротах і прамаўляла там закліцці, сустракала там гадкіх пачвараў, якія крычалі ім: “Che vuoi?” і ў адказ паказвалі жывёлінку трынаццаці-чатырнаццаці гадоў. Яна прыгожая, яе забіраюць з сабою, купаюць, аправаюць па модзе, наймаюць самых розных настаўнікаў; грошы, кантракты, маёнткі – усё пушчана на вецер; жывёла становіцца гаспадаром, а гаспадар – жывёлай. Але чаму ж так? А таму што французы не іспанцы; таму што д’ябал хітры; таму што ён не заўсёды такі вычварны, як яго малююць<sup>1</sup>» [13, с. 100 – 101].

Такім чынам, нават у першым набліжэнні гісторыка-кантэкстуальны падыход да праблемы дазваляе намеціць кропкі сыходжання ў ідэйна-мастацкіх пошуках Жака Казота і Яна Баршчэўскага, якія трэба тлумачыць не столькі паняццем пераймання, колькі пераўтварэння. Беларускі рамантык, чый света-

<sup>1</sup> Тут і далей пераклад з французскай наш – Д.К.

погляд шмат у чым супадае са светапоглядам, адлюстраваным у «Закаханым д'ябле», які ўпершыню з'явіўся па-руску яшчэ ў 1794 годзе, звяртаецца і да абранага ім метаду ўвасаблення канцэпцыі, выкарыстоўваючы пры гэтым непаўторны нацыянальны матэрыял, адзіны прыдатны менавіта для яго. Тым больш што, звяртаючыся да словаў Казота, беларусы, як і «французы, не іспанцы».

**Міфатворчасць у Яна Баршчэўскага і Шарля Надзье: фантастыка і снабчання.** Яшчэ адзін французскі аўтар, чыя спадчына павінна быць рагледжана ў якасці кантэксту для фантастычнай прозы Яна Баршчэўскага, – Шарль Надзье. Гэты французскі рамантык, папулярны ў Расіі з 1830-х гадоў, набліжаецца да Яна Баршчэўскага не адным фактам звяртання да жахлівага, кашмаранага, неверагоднага, а сістэмай поглядаў на названыя феномены. Асэнсаванне іх прыроды і заканамернасцяў мастацкага ўвасаблення знаходзім у шэрагу эсэ Ш. Надзье, якія падаюцца надзвычай важнымі для раскрыцця пытання аб суадносінах беларускай рамантычнай прозы з досведам французскай гатычнай літаратуры. У нататках «Аб фантастычным у літаратуры» і «Аб любові і яе ўздзеянні як пачуцця на сучаснае грамадства» (абодва 1831 г.) Ш. Надзье выводзіць паходжанне фантастыкі з магічнага светапогляду першых народаў, чые «пачуцці яшчэ не сапсаваны досведам» [15, с. 71] (чытай, цывілізацыйнымі набыткамі, якія абвінаюцца маральнымі і эстэтычнымі стратамі), іх рэлігійных практык, першых паэтычных спробаў. Французскі пісьменнік адзначае моцны эстэтычны патэнцыял фантастычнага, на яго ён заклікае арыентавацца як на ідэал.

Для даследчыка беларускага рамантызму мае цікавасць таксама роздум Ш. Надзье аб ролі народа ў захаванні культурнай спадчыны, вечных каштоўнасцяў ісціны, добра, прыгажосці: «Дзе знаходзяць прытулак высокія думкі чалавека, калі грамадства руйнуецца? Яны вяртаюцца да народа, бо менавіта ў народзе зберагаюцца, развіваюцца і ўмацоўваюцца ўсе элементы цывілізацыі» [15, с. 140]. Матывы звяртання Яна Баршчэўскага да духоўнага багацця беларуса тэма ж самая – гэта вяртанне да вытокаў сапраўднай чалавечнасці, аб чым гавораць аўтар-апаavedальнік і пратаганісты «Шляхціца Завальні», «Драўлянага дзядка...», «Душы не ў сваім целе». Толькі Ян Баршчэўскі канцэнтраваны выключна на нацыянальнай культуры, у той час як Ш. Надзье прапануе універсальную канцэпцыю для ўсіх нашчадкаў антычнай і іўдэа-хрысціянскай супольнасці. Тут нам бачыцца не адрозненне, а характэрны спосаб дачыненняў айчыннага пісьменніка з заходнееўрапейскім кантэкстам. У межах агульнай міфатворчай практыкі, у адпаведнасці з яе прынцыпамі Ян Баршчэўскі стварае адметны нацыянальны варыянт міфа.

Важную ролю ў мастацкіх сістэмах беларускага і французскага пісьменніка адыгрывае сон. У дачыненні да творчасці Яна Баршчэўскага паэтыка снабчанняў раскрыта ў працах З. Тычыны [16; 17]. Даследчыца прапануе выдзяляць у літаратурных творах Беларусі XIX стагоддзя структурна цэласныя сны, што з'яўляюцца «мініяцюрнай мадэллю, планам усяго твора» [17, с. 10], і сны з парушанай цэласнасцю, у якіх «межы паміж рэальным і нерэальным, сном і явай парушаныя» [17, с. 13]. Можна супаставіць і выявіць, як абедзве апаведальныя стратэгіі ўвасабляюцца ў творах Яна Баршчэўскага і, напрыклад, «рамантычных снабчаннях» Ш. Надзье «Смара, альбо Дэмані ночы» (1821). Вынікі такога даследавання маглі б быць вельмі карыснымі для разгорнутага супастаўляльнага даследавання, але, на нашу думку, галоўны з фактараў эстэтычнай еднасці беларускага і французскага аўтара прыхаваны ў стаўленні да сну як да памежнага стану між аб'ектыўным і суб'ектыўным пластамі свядомасці. У эсэ «Аб некаторых феноменах сну» (1831) Ш. Надзье даводзіць, што сны моцна ўплываюць на паўсядзённае жыццё чалавека, на характар аб'ектыўнага светаўспрымання і адначасова самі складаюцца з міфалагічных вобразаў, што паходзяць з калектыўных уяўленняў. Такія ж уяўленні аб амбівалентнасці працы чалавечай псіхікі можна назіраць у асаблівасцях снабчанняў герояў Яна Баршчэўскага, што трызняць аб будучым у фантастычных, міфалагічных вобразах альбо назіраюць у яве неверагодныя здарэнні як цалкам жыццэпадобныя і разам з тым арганізаваныя згодна з логікай сну.

**Прыём матэрыялізацыі нацыянальнай свядомасці ў Яна Баршчэўскага і Праспера Мерымэ.** Нарэшце, нельга абмінуць увагай наведлістыку і гісторыка-філалагічныя даследаванні Праспера Мерымэ, чый напрамак у некаторых значных пунктах супадае з ідэйна-мастацкімі пошукамі Яна Баршчэўскага. Да гэтага часу ў айчынным літаратуразнаўстве творчасць французскага мастака слова ні самастойна, ні ў дачыненні да матэрыялу славянскай культуры, якой ён карыстаўся для стварэння сваіх містыфікацый, не разглядалася. Асаблівую ўвагу павінна прыцягваць навела «Локіс» (1869), цалкам пабудаваная на гульні з літоўска-беларуска-польскай міфалагічнай і літаратурнай спадчынай (перш за ўсё А. Міцкевіча). Існуе пераклад гэтага твора на беларускую мову [18, с. 311 – 345], аднак няма неабходных гісторыка-кантэкстуальных даследаванняў, што дапамаглі б высветліць характар успрыняцця айчыннай культуры ў французскай літаратуры XIX стагоддзя. Гэта не з'яўляецца зараз нашай задачай. У першую чаргу засяродзімся на тых баках творчасці П. Мерымэ, якія маюць прамое дачыненне да прозы Яна Баршчэўскага.

Для тлумачэння ролі мастацкай умоўнасці ў фантастычных навелах французскага пісьменніка: «Прывіды Карла XI», «Венера Ільская», «Локіс» і некаторых іншых, У.А. Лукаў увёў паняцце матэрыялізацыі свядомасці. Гэты прыём дазваляе, згодна з думкай расійскага даследчыка, выявіць неасязаль-

нае праз канкрэтны вобраз [19, с. 57]. Хоць інтэрпрэтацыя У.А. Лукавым фантастыкі ў матэрыялістычным ключы вядзе да страты важкіх асаблівасцей мастацкай мовы П. Мерымэ, і хутчэй трэба было б казаць аб перадачы непадуладных розуму рухаў душы, выяўленні невыяўляльнага, тым не менш само паняцце аказваецца даволі ёмістым і эфектыўным для аналізу рамантычнай вобразнасці. Праз падобны падыход можна разам разглядаць Плачку, Драўлянага Дзядка Яна Баршчэўскага і антычную Венеру, літоўскага мядзведзя-пярэваратня П. Мерымэ. Значым таксама, што названы прыём накіраваны перш за ўсё на раскрыццё нацыянальнага каларыту свядомасці, адметнага і непаўторнага, які вабіў да сябе абодвух пісьменнікаў.

Непрыязнасць да некаторых праяў палітычнага жыцця айчыны не замінала П. Мерымэ, дарэчы, у адрозненне ад таго ж Ш. Надзье, некаторых іншых папличнікаў, выказваць сталую цікавасць да роднай культуры і гальскага характару, і ў гэтых адносінах ён ці не самы блізкі з французскіх літаратараў XIX стагоддзя да Яна Баршчэўскага ў ідэйным плане. Нават падчас перапынку ў мастацкай творчасці П. Мерымэ даследуе і вяртае ва ўжытак помнікі даўняй французскай літаратуры. У 1855 годзе ён выдае прызабыты гумарыстычны раман XVII стагоддзя «Прыгоды барона дэ Фенэста» Т.А. д'Абінье. У прадмове да гэтага выдання пісьменнік вызначае прычыны сваёй цікавасці да твора: каларытная мова, багатая на дыялектызмы, і гумар, які ён называе «традыцыйнай старой французскай веселасці» [20, с. VIII]. Параўноўваючы сучасную яму мову жартаў і даўнюю смехавую культуру, П. Мерымэ не аддае перавагі першай, выказвае сумненне ў неабходнасці моўных трукаў, што прыхоўваюць не заўсёды прыстойную праўду жыцця, і яўна сімпатызуе адкрытасці і свабодзе, з якой апісвае тонкія сітуацыі д'Абінье. Відавочна, што падставы, на якіх грунтуецца праца з матэрыялам беларускай традыцыйнай культуры ў Яна Баршчэўскага, вельмі падобныя.

Да таго ж трэба адзначыць, што разгляд фантастычнай прозы Яна Баршчэўскага ў кантэксце ідэйных і мастацкіх знаходак П. Мерымэ дазваляе з іншага ракурсу паглядзець на некаторыя асаблівасці яго мастацкай мовы. Так, амаль ніколі да гэтага часу не разглядалася пытанне аб ролі камічнага ў апавяданнях беларускага рамантыка. На нашу думку, яно зусім не другаснае, бо дазваляе дакладней вызначыць паходжанне і ўладкаванне некаторых механізмаў традыцыйнай культуры, як не дзіўна, агульных для французцаў і беларусаў. Дастаткова параўнаць калізію «Венеры Ільскай» П. Мерымэ з некаторымі эпізодамі «Шляхціца Завальні» і «Драўлянага дзядка...». Помста антычнай статуі людзям, што жартавалі з ёю, шмат у чым нагадвае пакаранне, якое спасцігае крыўдзіцеляў драўлянай галавы філосафа Сакрата. Нават стылістыка, якой карыстаюцца абодва пісьменнікі, каб апісаць гэтыя сітуацыі, падобная – можна казаць аб прыхаванай усмешцы аўтараў-апавядальнікаў Яна Баршчэўскага і Праспера Мерымэ. А паралелі ў вобразнасці могуць таксама атрымаць даволі верагоднае тлумачэнне: «Венера Ільская» пабачыла свет у перакладзе на рускую мову ў 1837 годзе, гэта значыць за сем гадоў да з'яўлення першай часткі аповесці «Драўляны дзядок і кабета Інсекта».

**Заклучэнне.** Супастаўляльнае вывучэнне творчай спадчыны трох французскіх аўтараў, якія складаюць своеасаблівы варыянт гатычнай прозы, і беларускага пісьменніка павінна быць разгорнута ў асобнае даследаванне. У межах пастаноўкі праблемы абмяжуемся тэзісам, які павінен задаць будучай працы неабходны вектар і які безумоўна мае быць удакладнены. Згаданыя вышэй творы Ж. Казота, Ш. Надзье, П. Мерымэ, Яна Баршчэўскага трывала ўкаранены ў агульнаеўрапейскі гатычны і рамантычны кантэкст, знітаваны з такімі яго фундаментальнымі паняццямі, як нацыянальны пачатак у культуры, традыцыя, фантазія, сон і рэчаіснасць, уяўнае і рацыянальнае. Звяртаючыся да гэтых універсальных, Ян Баршчэўскі *пераўтварае* іх у адметных нацыянальных вобразах. Яны сваёй самабытнасцю не ізалююць яго ад агульных тэмаў і праблемаў, бо рамантызм, як пісаў Стэндаль, – гэта актуальнае мастацтва, то бок такое, што адгукаецца на глыбінныя заклікі свайго часу і свайго асяроддзя. А формы прамаўлення такіх заклікаў і адказаў на іх непазбежна розныя ў кожнай культуры.

Работа створана ў межах комплекснай рэгіянальнай праграмы фундаментальных навуковых даследаванняў «Полацк-2009», тэма ГБ-1029.

#### ЛІТАРАТУРА

1. Еўрапейскі рамантызм і беларуская літаратура XIX – XX стст. / Ж.С. Шаладонава [і інш.]; навук. рэд. У.І. Мархель; НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск: Беларус. навука, 2008. – 363 с.
2. Мильчина, В. Один Стендаль и много романтизмов: Конференция «Стендаль и романтизм: Романтическая Европа во времена Стендаля» (Гренобль, 28 – 30 января 2009 года) / В. Мильчина // НЛО. – № 97. – 2009. – С. 416 – 427.
3. Кандакоў, Д.А. Вобраз Полацка ў французскай драматургіі XIX стагоддзя / Д.А. Кандакоў // Вестн. Полоц. гос. ун-та. Сер. А. Гуманит. науки. – 2008. – № 1. – С. 133 – 136.

4. Гугнин, А.А. Основные этапы развития серболужицкой литературы в славяно-германском контексте: науч. докл. ... д-ра филол. наук: 10.01.05 / А.А. Гугнин; Ин-т славяноведения РАН. – М., 1998. – 77 с.
5. Гугнин, А.А. Серболужицкая литература XX века в славяно-германском контексте / А.А. Гугнин. – М.: Индрик, 2001. – 180 с.
6. Хаўстовіч, М.В. На парозе забытае святыні: Творчасць Яна Баршчэўскага / М.В. Хаўстовіч. – Мінск: ВТАА «Права і эканоміка», 2002. – 186 с.
7. Гісторыя беларускай літаратуры XI – XIX стагоддзяў: у 2 т. / рэдкал.: У.В. Гніламедаў [і інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – Т. 2: Новая літаратура: другая палова XVIII – XIX стагоддзе / навук. рэд. тома У.І. Мархель, В.А. Чамярыцкі, 2007. – 582 с.
8. Хаўстовіч, М.В. Ян Баршчэўскі і тагачасная літаратура / М.В. Хаўстовіч // Ян Баршчэўскі ў славянскім свеце (да 210-годдзя з дня нараджэння): зб. навук. арт. удзельнікаў IV Міжнар. чытанняў 18 – 19 мая 2004 г.; пад рэд. В.І. Русілка, В.Ю. Бароўкі. – Віцебск: Выд-ва УА «ВДУ імя П.М. Машэрава», 2004. – С. 128 – 132.
9. Баршчэўскі, Я. Шляхіц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях / Я. Баршчэўскі; уклад., пер. з пол. мовы, паслясл., камент. М. Хаўстовіча. – Мінск: Маст. літ., 2005. – 251 с.
10. Хаўстовіч, М.В. Мастацкі метада Яна Баршчэўскага / М.В. Хаўстовіч. – Мінск: БДУ, 2003. – 203 с.
11. Гордеёнок, Т.М. Понятие судьбы в немецком и белорусском романтизме (А. фон Арним, Я. Барщевский) / Т.М. Гордеёнок // Вестн. Полоц. гос. ун-та. Сер. А. Гуманит. Науки. – 2008. – № 1. – С. 125 – 132.
12. Бурдзялёва, І.А. Традыцыі гатычнага рамана ў творчасці Г. Мастоўскай і Я. Баршчэўскага / І.А. Бурдзялёва // Вестн. Минск. гос. лінгв. ун-та. Сер. 1. Филология. – 2009. – № 1. – С. 176 – 184.
13. Cazotte, J. Le Diable amoureux, roman fantastique / J. Cazotte; précédé de sa vie, de son procès et de ses prophéties et révélations par G. de Nerval. – Paris: Plon, 1871. – 292 p.
14. Зенкин, С.Н. Французская готика: в сумерках наступающей эпохи / С.Н. Зенкин // Infernaliana. Французская готическая проза XVIII – XIX веков / сост. С.Н. Зенкин. – М.: Ладомир, 1999. – С. 5 – 24.
15. Nodier, Ch. Œuvres. En 12 v. / Ch. Nodier. – Paris: Ed. Renduel, 1832 – 1834. – V. 5: Rêveries. – 1832. – 390 p.
16. Тычына, З. Сны і снабачанні Яна Баршчэўскага / З. Тычына. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 2004. – 92 с.
17. Тычына, С.М. Паэтыка снабачанняў у літаратуры Беларусі XIX стагоддзя: аўтарэф. ... канд. філал. навук: 10.01.01 / С.М. Тычына; БДУ. – Мінск, 2008. – 20 с.
18. Мерымэ, П. Навелы / П. Мерымэ; уклад., прадм., камент. і пер. з фр. А. Істоміна і С. Шупы. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 367 с.
19. Луков, В.А. Изучение системы жанров в творчестве зарубежных писателей: Проспер Мериме: Метод. указания / В.А. Луков. – М.: МГПИ им. В.И. Ленина, 1983. – 123 с.
20. Mérimée, P. [Préface] / P. Mérimée // Les Aventures du baron de Fæneste par T.A. d'Aubigné; nouv. éd., revue et annotée par P. Mérimée. – Paris: P. Jannet, 1855. – P. V – XX.

Паступіў 27.10.2009

#### JAN BARSZCZEWSKI'S WORKS AND FRENCH GOTHIC PROSE: SETTING THE ISSUE

*The article deals with the historical literary context approach to the study of works by Jan Barszczewski and French preromantics and romantics Jacques Cazotte, Charles Nodier, Prosper Mérimée. Fantastic narrative elements, images, comic situations in their stories are analyzed. The term of recreating is suggested to explain the originality of Jan Barszczewski's works and their relationship with French gothic literature.*